

szent, isteni. Isteni: a szó igazi, eredeti s nem mai értelmében. Népnek isteni küldetésében, vezetőinek isteni eredetében hitt, meggyőződés: Aeneas isteni anyától származott. A római számára ez nem költészet, hanem valóság! Augustus istenné vált: a nép ezt tényként fogadta el.

Az akkori világszemlélet — tagadhatatlan — megkönnyítette az isteninek és nemzetinek ezt a különböző, csodálatos hatású vegyülését, egybeforrását. Ez formailag is tökéletessé, egészen „zárttá” tette világnézetüket.

Ez az, amit mi, mai európaiak, soha nem érhetünk el! Nem, mint ha önmagában lehetetlen volna, hanem csupán mivel a történelmi adottságok úgy alakultak. Az Isten, a vallás, sohasem lesz nekünk annyira középponti élményünk: húsunkba, vérünkbe gyökerező valóság, mint nekik volt! Ha mi hiszünk az Istenben, vallásban, bennünket ez „más” világba utal, „más” világba, amelynek célja nem egyezik a földi célokkal. Ha nem hiszünk, akkor az Isten, a vallás kiesett világszemléletünkől. S ezzel nem valami kis hézagpótló ciferaságot veszítettünk, hanem a haterők leglényegesebbjét. Nem hiszem, hogy Hitler — egyéniségének teljes kiforrása, kikristályosodása felé haladva — pusztán népszónoki fogásként emlegetné olyan nyomtatókkal a „Gondviselést”. Musoliniról sem tudom elfogadni azt, hogy a Szentírás „ártatlan altatóul” adta népe kezébe! Történelmi nagy tényezők ezek, amiket a történelem nagy lángszellemei kézre adnak! Talán — sőt bizonyosan — éppen ebben van a nagyságuk.

4.

A történelem példaadását szeretjük unalmas tekintettel — ha éppen muszáj — végigszemlélni. Eppen mi magyarok járunk ebben elől. Pedig — az arányokat tekintve — egy népnek sincs nevelőbb, lelkesítőbb, dicsőítésre kívánczabb multja, mint nekünk! Egy nép, nemzet nagyságát, dicsőségét, és nagyraihivatottságát nem föltétlenül a terület világbirodalmi arányai s nem a lakosság százmilliósi tömegei adják meg, jelölik ki! A dicsőség, a nemzeti nagyság, a hivatás; erkölcsi valóságok. S az erkölcsi nagyság nem a tömeg, hanem a minőség kérdése.

A magyar történelem nagy, sokszor fenséges alakjai mindig így fogták fel nagyságukat, hivatásukat, nemzetük hivatását. Bár sokszor az anyagi méretek is hatalmasak voltak, de igazi, időnként egyedülálló nagyságuk a belső, erkölcsi ériék világába nyúlt. Árpád, Szt. István, Szt. László, Mátyás, Nagy Lajos, Széchenyi — hogy csak az európai viszonylatban is legkiemelkedőbb csúcson fussak végig tekintetünkkel — mind erkölcsi nagyságok, az eszme óriásai, bár órájuk a külső szerencse istenasszonya: a siker is mosolygott.

Most inkább egy tragikus sorsú magyar lángszelleme akarok nyomtatókosabban rámutatni. Nemzeti multunk egyáltalán nem dicstelebb, mint akár az Augustus-kori római népé, — ha az emberi nagyságokat nézzük. Roppant egyéniségűk, szellemi nagyságuk arányai, lélegelkük magával sodró lobogása, világszemléletük magasztossága, teljessége, határozottsága nem marad Augustusé mögött. Átszemlélmélésük tisztább, ragyogóbb, mint Romulus apoteózisa: szentek! Mégis: mindezekből a legfájdalmasabbat s fájdalommaságában is legnevelőbbet — a költő Zrínyit választom ki, mintegy önvizsgáló tükröknek.

*

Zrínyi világnézetének két alappillére: az Isten és a haza. E kettő

azonban szervesen egybefonódik. Rendíthetetlenül hisz a gondviselésben, s ez szinte a végzet — fatum — fogalmát érinti. Nem kell másra utalni, csak a „Sors bona, nihil aliud” közismert jelszavára. A vergiliusi fatum jut akaratlanul is eszünkbe; nem véletlenül: tudjuk, hogy tőle tanult. A klasszikus római gondolatnak magasztosabb, emelkedtebb: keresztényivé tisztult kikristályosodása ez.

Nála az Isten számottevő tényező, élmény, középponti gondolat, de úgy, hogy ugyanő adta meg a magyar népnek a sajátos és magasztos hivatását s ennek megalósulására gondja van! A gondviselés Zrínyi világszemléletében egyezik a magyar nemzet hivatásával, még emberáldozatok árán is! Ebben van kon kell hinni s a látszólagos ellenmondásokba bele kell nyugodni: az isteni gondviselés céljának elérésében semmi sem akadályozhatja meg! Ez a belenyugvás: bizalom a legfőbb különbség a vergiliusi pogány és a Zrínyi-féle keresztény felfogás között; természetesen más is van.

Zrínyiben a legtragikusabb, hogy ennek a gondviselésnek, végzetnek ő az első áldozata, tudatos s a legmagasztosabb. Zrínyi nemcsak mint költő, hanem is mint hadvezér és államférfi, de mint nemzetnevelő is a legnagyobbak között van. „Sor-

sa” ebben is tragikus: itt sem kapta meg a siker jutalmazását: nem korát, csak az utókorat taníthatta. Nagysága, világnézetének rendíthetlensége, ereje éppen ezért páratlan: nem tört le, nem kedvetlenegett el, nem vesztette el a gondviselésben való hitét, sem az Istennel való élményszerű kapcsolatát, pedig minden ellene játszott.

Mi, akik Zrínyihez tanulni, — lelkesülni, küzdeni, le nem törni — járunk, még egyet vegyünk benne észre, s ez az, hogy emelkedett egyensúlya, megtörhetlensége éppen világnézetének tudományos, magavonálú, filozófiai megalapozottságán alapult. Korának ezen a téren is a legműveltebbjeihez tartozott. S a többi mellett éppen ez az, amit mindenkinek, de főképp a nemzet nevelésére készülő, hivatástudatlan élő embernek — a tanárnak — feltétlenül meg kell tanulni Zrínyitől.

Istenhez, a gondviseléshez való határozatlan, gyenge viszonyunknak ma éppen a filozófiai megalapozottság, sokszor a teljes bizonytalanság az oka. Mi magunk is érezzük ezt, ha bevallani nem is merjük. Erre csak egy tény hozok emlékeztetőül.

Ma szokás, sőt divat a nép — érte az alsóbb rétegeket, pontosan mondva: a parasztságot — államfenntartó öserejéről beszélni.

RÁCZ GYÖRGY:

NÉMETH LÁSZLÓ

„kis népeknek, melyek aggódó karavánként vonulnak át a századokon, az írók vigyázók, a szellemet itt éberségből kell megítélni.”

Aki Németh László könyveibe belekóstol, a szellemi készenléte egy-kettőre megízleli. A magyarság mai vigyázójának óriási feladattal kell viaskodnia: az olvadóknak állapotba jutott világban a legjobb eszmét kell belelógatnia a magyarság életébe kristály gőgül alkalmas fonalnak. Az idő sürget, a helytállás kényszerít, a legalkalmasabb varázsvesszőt kell megfogni, a kritikát.

Németh László kritikus. Tömondatban olvasva méltánytalan ez a megálapítás a nemes törzséről, amely ízes és változatos gyümölcsöket érlelt. Rakjuk csak sorjába őket: novelláit, regényeit, köztük a legkiválóbb magyar lélektani regényt, a Gyászt, drámáit: VII. Gergelyt, a Villámfénynél-t, ezekkel együtt rendezhetjük el eszméit és cikkeit, miknek jó része megint nem szorosán vett kritika. De próbáljuk bővíteni a fogalmat. Kezdjük a legszűkebben. Az esztéta: egy-egy mű súlyát méri le és hasonlítja másokhoz: nos, Németh László gyakran az irodalmi bírótallárját is felölti. Ezen túl, a magyar kritikai hagyomány örököse: felfedező és sugallmazó (gondoljunk Tamásira és Erdélyire!). De ebbe a burokba sem fér bele; a mai válság-korszak szemtanúja, kikapogtatja az előzményeket, katasztrófát készít a jelenről, modern enciklopédista-ként az új életérzést szimatolja. Végül önmaga kíméletlen bírálója, állandóan mérleget készítvén arról, vajjon jól sáfárkodik e az „Isten pénzével.”

Eötvös ingája megtalálta a két olajréteget, melybe belefúrva, vállalkozásának bőséges égést tápláló anyagot fakasztott: a két ér, a minőség eszméje és a mély magyarság.

Az európai kultúra — mult századbeli, minden eddiginél nagyobb kiáramlása és a civilizáció növekedése ellenére — elsekélyesedett. Az emberiség elgépesedett, az élet elsivatagosodott. Semmilyen kísérlet nem tudta kilendíteni a kátyúból. A dignózis kész, többen a receptet is megírták már: új életszemlélet! Németh László szerint nem kell lombikban kotyvasztanunk. Ragadjuk meg a minőség-elv Ariadne fonalát, s kijutunk az emberi mult gyógyfüves tisztásaira.

A görögök hatásos medicina: ők nem fejlődtek, megtaláltak, rövid idő alatt befutva a kezdetlegest a tökéletessel összeütköző utat. Jézus is a minőség forradalmára, a szellem értékrendszerét hozta a régi helyébe. Majd a középkor, az antik hagyományból megújuló reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás nagy egyéneiben csilán meg a nemes eszme. Az eddig legnagyobb európai kiáramlás, a kapitalizmus hatalmas életdagályával a kultúra rohamos apálya jár.

Mi a kultúra? Irónk fogalmazásában: „A kultúra egy erős, az egész közösséget átjáró életérzéstől táplálkozó szokásjog.”

A XVI.—XVII. század magyar kultúrája valóban ilyen egységes szokásjog volt a társadalmi és vallási különbségek ellenére is. A mély magyar talaj a XVIII.—XIX. század fordulójára már lesüllyed, de irodalmunk, bár vékonyabb aljzatban gyökerezik, pompás lombkoronát fejleszt. Sajnos, a nemzeti jelleg legmélyebb hordozói egyre inkább kimaradnak belőle: pl. Berzsenyi, Csokonai, majd negyvennyolc után Kemény. Kultúránk hűlésével egyidejűleg a gazdasági és társadalmi bajok láza rohamosan növekszik. A sokban hibás, de magyar nemesség örökébe sokszorosán megdúzzadt heterogén középosztály jön. A liberalizmus emlőjéből táplálkozó pezsgő gazdasági élet (árnyékában a több százezer kivándorló, a növekvő agrár és ipari szegény réteg), s a 30 millió magyarról szőtt felszínes álmok alatt csak a mélyre látó kevesek érzik a kibírhatalatlan jelent és a szorongató jövőt. Zrínyi és Széchenyi kritikai hazaszeretete csak néhány nagy magányosban él: Vajdában, Tolnaiban és a „magyar Messiásban”, Adyban.

A jóslások beteljesültek, de Ady hagyománya „ifjú szívekben” tovább él. Móricz, Szabó Dezső és a fiatalabb író nemzedék jobbjai tovább ébersztik a magyar öntudatot. Németh László több helyen int arra a rettenetes felelősségre, mely ma a magyar íróra nehezedik. Súlyosak és bonyolultak jelenlegi problémáink: a föld, a zsidóság és kapitalizmus, az elszakított magyarság és a kisebbségek, a generációs ellentét és a felekezeti kérdés összefüggnek. Részletreformok mit sem segítenek. A magyar multban és népben gyökerező író magyarrá akarja tenni az országot, nem azért, hogy

Azt mondjuk: „mély kultúrája” van, amely olyan, mint a tenger fenék hullámai: folyton működnek, bár a felszínen nem látszik; de nem is befolyásolhatják felszínes erők, a kornak apró kis szellőcskéi. Ez igaz s nekem erről még súlyosabb mondanivalóm s felfogásom is van, de most azt ne részletezzük. Csak arra akarok rámutatni, hogy ennek a „mély kultúrának” — ahol a nép között is egyáltalán megvan még — legmélyebb magva: az Istenhez való viszony rendületlensége, a gondviselésben való csendes, megnyugvó, beletörődő hit. Ahol ez nincs meg, ott már nincs „mély kultúra” vagy csak jelentéktelen. És sajnos, éppen a „magas kultúra” hatására (!) van fogyóban sok helyen. És ez olyan valósága és kényszerűsége az életnek, amire sem szavatok, sem „népművelés” nem segít (hisz éppen a „műveltek” hatása, a „művelődés” öli).

Nehéz igazságok, de valóságok ezek, amin sem a magyar-dalok ápolása, sem a magyaros ruha-motívumok divatbáhozása nem segít. Itt lélek-motívumok kellene: emberek, amelyenkről mindeidig beszéltem: „mélykultúrájú” művelt emberek. S legelső sorban a nevelőknek kellene ilyennek lenniük! Verba fatigant, exempla trahunt — a szó untat, a példa vonz!

Szeged, 1941 november 9.

fajibb, hanem, hogy emberibb legyen. De európai hivatást is szeretne nemzetének, ezért nem szakad el a külvilágtól. Kedveli az európai kultúra változatait: a környező és rokon népek és a régi nagy irodalomból a görög- és középkorból „szép nagy lelket.”

Ma minden újért kiált. Az irodalomban az irracionális felé fordul, a tudomány a messzeség és mélység felé igyekszik: új enciklopédizmusra tör az emberi szellem, mindent ugyanannak a sorsvalóságának a melege fűt. Az emberek kezdenek megcsömörölni az eddigi élettől, kertvárosokban szeretnek lakni, kedvelik a gyümölcsöket és, ha egyenlőre torz formában vágyódnak a természet után. Csak egy népre van szükség, mely a lappangó vágyakat valóra váltsa. Németh László reménytelenül reméli hogy a magyarság lesz az új kovász-nép. „A kevesebb joga az élethez az, hogy elit legyen.” Előbb házunk táját kell rendbe szednünk: megvalósítva az egyéni vállalkozó kedvet a közösségek érdekében összhangba hozó minőségi szocializmust. Helyzetünk predestinál arra, hogy a jövőt jelentő kert-ország legyünk. Népünkben szunnyadó nagy képességek rejlenek, szellemi hagyományaink a modern görögség megvalósítására unszolnak. Ha példát tudunk mutatni (mint ahogy példát adtunk az európai magasság és a keleti magyar mélység csókjából fogant Bartók és Kodály zenében) előbb a tejtestvéreink lakta Duna-vidéknek, görögjei lehetünk.

Hiába való képzelgés! „Marathonnál a reménytelenség győzött” dörgi nekünk, de magának is Irónk. Az idő mindenkit helytállásra kényszerít; Németh László gáncs, elkedvetlenedés csalódás és betegség ellenére újra meg újra vállalja szerepét, érezve hogy egy-két ember magatartásán minden eldőlhet. A magyarság ma vallásszerű ügy; „a vallásos érzés lelkünkön maradt köldökzsinór, amely magasabb élet vérevel táplál.” — A magyarság akkor töltheti be hivatását, ha lelkileg megújul — mondja egyfelől. De ehhez az szükséges, hogy Te kezd meg a minőség forradalmát a gyökeres belső reformot.

A magyar ifjúság egyik Mentora szolt ebben a gyenge tolmácsolásban. Bárcsa kifjúságunk magába szívna a magyar ügyek iránti szenvedélyt, amely igazi professzorában Németh Lászlóban lobog.